

УДК 351.853

П. І. Гаман,
к. держ. упр., доцент, докторант,
Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, м. Київ

ІНСТРУМЕНТИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА РЕКРЕАЦІЙНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Вивчено вітчизняний та зарубіжний досвід застосування економічних інструментів для стимулювання ефективного використання природних рекреаційних ресурсів.

Domestic and foreign experience of application of economic instruments is trained for stimulation of the effective use of natural transformation resources. Domestic and foreign experience of application of economic instruments is trained for stimulation of the effective use of natural transformation resources.

ВСТУП

Для стимулювання ефективного використання природних рекреаційних ресурсів важливо знати їх економічну оцінку. Така потреба зумовлена, з одного боку, необхідністю вибору шляхів раціонального використання регіональних ресурсів, а з іншого, — реальною недооцінкою окремих компонентів природного середовища. Економічна оцінка є інструментом для забезпечення даних обліку природних ресурсів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

На сучасному етапі українськими вченими вивчаються проблеми використання природного рекреаційного потенціалу в рамках сталого природокористування і розвитку високорентабельної, соціально-зорієнтованої та найбільш екологічно безпечної галузі економіки. Багато наукових робіт присвячено вивченню питань щодо потенціалу природних рекреаційних ресурсів окремих територій, зокрема найбільших рекреаційних районів країни — Азово-Чорноморського та Карпатського. Проблеми використання курортних ресурсів Південного регіону, який охоплює Одеську, Миколаївську, Херсонську, Запорізьку, Донецьку області та Республіку Крим розглядаються в роботах вчених Живицького А.В., Тараканова Н.Л. Розвиток економічних досліджень щодо політики рекреаційного природокористування продовжується у напрямках пошуку шляхів підвищення ефек-

тивності використання і охорони природних рекреаційних ресурсів. У роботах науковців Галушкіної Т.П., Дідик Я.М., Долішнього М., Євдокименка В.К., Єлозіної О.М., Живицького О.П., Жука П.В., Ковалю Я.В., Кравціва В.С., Мацоли В.С., Павлова В.І., Черчика А.М., Шмагіної В.В. та інших вивчаються економічні інструменти екологічної політики та їх вплив на рекреаційне природокористування.

МЕТОЮ СТАТТІ Є

— вивчити вітчизняний та зарубіжний досвід застосування економічних інструментів для стимулювання ефективного використання природних рекреаційних ресурсів.

ОСНОВНА ЧАСТИНА

Вдосконаленню екологічної політики щодо регулювання рекреаційного природокористування в українських Карпатах присвячені роботи вчених — Гринів А.С., Долішнього М., Євдокименка В.К., Кравціва В.С. та інших [4;9]. На території регіону зосереджено значний природно-ресурсний потенціал для розвитку рекреаційної сфери та туризму. Погодні умови та природні ресурси Карпат, сприятливі для розвитку всіх видів рекреаційної діяльності, зокрема пішохідного, велосипедного, лісового, дитячого, сільського, гірськолижного та гірсьководного туризму. Розвиток санаторно-курортної галузі здійснюється на основі потенціалу лікувальних мінеральних вод всіх відомих типів понад 800

джерел і свердловин, що дає можливість щорічно оздоровлювати більш як 7 мільйонів рекреантів. Причому нинішній рівень використання цих запасів становить не більше 15 відсотків [7].

Визначення економічної оцінки природних ресурсів найбільш об'єктивно можна здійснити лише за допомогою концепції загальної економічної вартості. Цей підхід передбачає врахування ефектів від використання природних ресурсів прямого, непрямого, потенційного та ефектів, що базуються на економічній оцінці складних етичних і естетичних аспектів природокористування.

Ефект від використання і невикористання природного ресурсу може бути визначений за допомогою затратного та рентного підходів економічної оцінки природних рекреаційних ресурсів. Ефект від невикористання природного ресурсу може визначатися також методом умовних оцінок (на основі готовності платити за збереження ресурсу) за допомогою побудови кривої попиту. Ефект від можливості використання, збереження для наступних поколінь та забезпечення екологічних умов існування природного ресурсу можна розрахувати лише методом умовних оцінок. Можливість використання природного рекреаційного ресурсу передбачає його доступність у разі виникнення потреби експлуатації. Тобто це ефект, який отримують споживачі, знаючи, що в разі потреби вони зможуть скористатися цим ресурсом. Ефект від невикористання природного рекреаційного ресурсу непов'язаний з безпосереднім використанням ресурсу в теперішньому чи майбутньому часі. Так, ефект від існування природного потенціалу визначається готовністю споживачів платити за збереження і консервацію природних ресурсів, навіть у разі, якщо ці ресурси ніколи не будуть ними безпосередньо використані. Ефект від збереження природного ресурсу відображає альтруїзм нинішнього покоління і справедливість по відношенню до наступних поколінь [12].

У вітчизняних роботах з економічної теорії науковці виділяють дві основні концепції економічної оцінки природних ресурсів: затратна та рентна. Методологічні та методичні засади економічної оцінки природного рекреаційного потенціалу представлені в роботах Нудельмана М.С., Тарасова А.І., Синякевича І.М. та інших [7].

Затратна концепція економічної оцінки ґрунтується на врахуванні витрат на відтворення і охорону природних ресурсів. Так, в економічній літературі з рекреаційного природокористування цей вид економічної оцінки пропонується визначати за затратами суб'єктів рекреаційного природокористування на освоєння і облаштування територій, за витратами на відновлення природних рекреаційних ресурсів, за витратами відвідувачів на задоволення потреб у відпочинку [5]. По-

вніше описав цей метод Євдокименко В.К. [5], який запропонував економічну оцінку лісових рекреаційних ресурсів визначати за такими видами затрат: за ціною вільного часу, що затрачається для відпочинку в лісі, за поточними витратами лісових господарств, за грошовими витратами рекреантів та за повними витратами усіх сторін. Затратна концепція, незважаючи на окремі недоліки і обмежені можливості застосування в деяких випадках, може бути продуктивною. Так, для визначення оцінки об'єктів загального рекреаційного природокористування можна використати метод транспортних затрат, за допомогою якого будується гіпотетична крива попиту на рекреаційний об'єкт [5]. Цей метод базується на використанні статистичних даних чи інформації, отриманої шляхом опитування рекреантів. При цьому витрати населення на відвідування місць відпочинку визначаються як замітник ціни рекреаційного об'єкту, а частота його відвідування відображає обсяг використання природних рекреаційних ресурсів. Даний метод доцільно застосовувати у випадку значної віддаленості природного об'єкту і відсутності прямої плати за його використання. Слід зазначити, що при затратному методі не враховується велика кількість факторів, які впливають на процес споживання природного рекреаційного ресурсу. Тому оцінка ресурсу, визначена методом врахування транспортних затрат, носить лише умовний характер і застосовується в основному для оцінки культури використання рекреаційних об'єктів.

Кравців В.С., Гринів А.С. та інші науковці [10, с. 42] розробили методику економічної оцінки природних курортних ресурсів на основі диференційної ренти, що утворюється на курортах. В основі її визначення лежить розрахунок нормативу замикаючих витрат як граничнодопустимого рівня витрат на задоволення потреби в природних ресурсах для рекреаційної та курортної сфери. При визначенні цього показника в курортному господарстві необхідно виходити з того, що ця сфера є замикаючою в споживанні природних рекреаційних ресурсів, тому адекватним показником замикаючих затрат в ній є граничний сукупний економічний ефект від курортного оздоровлення. На основі частки диференційної ренти і фактичної пропускної здатності курорту розраховується показник диференційної ренти курорту. Враховуючи норматив порівняльної ефективності капіталовкладень, можна визначити і показник вартісної оцінки курорту [10, с. 45].

Для визначення економічної оцінки природного потенціалу в практиці зарубіжних країн використовуються підходи енвайроментальної теорії [3; 6; 11; 12]. За оцінкою фізичних зв'язків такі підходи поділяють на ринкові, для оцінки фізичних наслідків змін у довкіллі — на методи декларованих (висловлених) споживачами оцінок природних ресурсів та методи виявлених

уподобань споживачів (дослідження реальної поведінки споживачів [3, с. 88]. Підхід, що базується на ринковій оцінці, передбачає використання якості довкілля як фактора виробництва для багатьох видів діяльності. Зокрема, для рекреаційної галузі визначається залежність між показниками якості природних рекреаційних ресурсів та значеннями екологічного, економічного, соціального ефекту від рекреації.

В зарубіжній практиці для оцінки екологічних (неринкових) товарів використовують методи замінників, висловлених уподобань (умовна оцінка) та виявлених уподобань споживачів (методи гедоністичний, запобіжної поведінки та витрат на подорож) [3, с. 107].

За відсутності альтернативних ринків для оцінки природних ресурсів доцільно застосовувати метод умовних оцінок. За цим методом можна оцінити сукупність рекреаційних властивостей природного потенціалу: екологічність, естетичність, комфортність, унікальність, якість окремих природних компонентів тощо. Використання методу умовних оцінок передбачає формування гіпотетичного ринку для встановлення цін на природні рекреаційні ресурси. Основні етапи реалізації цього методу [6, с.164]:

- формування напрямків дослідження на основі розрахунку грошових доходів від споживання природних рекреаційних ресурсів або шляхом компенсації за відмову від їх використання;

- формування вибірки респондентів, об'єктів або зацікавлених щодо предмета дослідження;

- проведення соціологічного опитування;

- розрахунок середніх значень;

- встановлення щільності розподілу отриманих даних (оцінка кривої запропонованої покупцем ціни);

- визначення вартісної оцінки природних рекреаційних ресурсів (об'єктів);

- оцінка методу.

Переваги застосування методу умовних оцінок полягають у можливостях встановлення екологічної і соціальної вартості рекреаційного природного потенціалу, а також вартості його невикористання. Це дозволяє стимулювати процеси покращення використання, охорони природного рекреаційного потенціалу та підвищувати рівень екологічної освіти населення.

Достовірність даних, отриманих методом умовних оцінок залежить від організації опитування. Соціологічні дослідження повинні бути спрямовані на зменшення величини ймовірних відхилень у відповідях респондентів [6, с. 172]. Перевірку надійності отриманих результатів можна здійснити за допомогою аналізу матричних даних, множинного регресійного аналізу та порівняння з величинами, отриманими за допомогою інших методів оцінки.

За можливістю застосування методи економічної оцінки поділяються на загальнозовживані, вибірково вживані та потенційно вживані. До загальнозовживаних відносять методи, які базуються на використанні ринкових або затратних підходів до економічної оцінки природних ресурсів. Загальнозовживані методи найбільш точно встановлюють вартісну оцінку природних ресурсів (екологічної шкоди).

Непрямі методи економічної оцінки (методи затрат на подорож та метод умовного оцінювання) базуються на використанні ринків замінників. Вибірково вживані методи застосовуються для оцінки екологічних товарів, зокрема рекреаційних властивостей природного середовища. До потенційно вживаних відносять гедоністичні методи та методи макроекономічного моделювання. Такі методи мають обмеження щодо загального застосування, оскільки базуються на використанні допоміжних показників. Однак вони дозволяють встановлювати грошову оцінку неринкових природних ресурсів та вартість дії різних напрямків природокористування на довкілля, що є важливим на етапі проектування і планування.

У економічний механізм рекреаційного природокористування майже всі автори пропонують включити систему платежів за використання та забруднення природних рекреаційних ресурсів, систему пільг та кредитів, що надаються суб'єктам рекреаційного природокористування, інструменти економічного покарання (штрафні санкції за нераціональне природокористування). Подальший розвиток ринкових процесів в українській економіці призвів до розширення структури механізмів управління та впровадження нових еколого-економічних інструментів. Українські науковці Веклич О., Врублевська О.В., Гречановська Н.Г., Синякевич І.М. та інші [1; 3] представляють еколого-економічний механізм як сукупність організаційних структур, форм господарювання, методів управління та правових норм, за допомогою яких суспільство використовує економічні і екологічні закони для задоволення своїх потреб. Механізм використання і охорони ресурсів довкілля повинен базуватися на основних принципах екополітики: платності природокористування, економічної ефективності, відшкодуванні збитків та запобіганні шкоди для довкілля.

Серед останніх досліджень щодо удосконалення структури управління рекреаційно-туристичною галуззю можна виділити роботу Шмагіної В.В. [11, с. 6]. У структуру "мобілізації" природно-ресурсного потенціалу рекреаційно-туристичного комплексу автор включає нормативно-правові інструменти, механізми організаційного і ресурсного забезпечення, економічне та технічне регулювання, а також менеджмент. Для регулювання використання природних рекреаційних ресурсів автор пропонує за-

стосовувати такі економічні інструменти: ціни, тарифи, податки, систему страхування екологічних та економічних ризиків. Шмагіна В.В. [11, с. 5] пропонує використовувати інструменти маркетингу, планування, експертної оцінки об'єктів рекреації і туризму. Значний досвід провадження екологічної політики і застосування економічних інструментів накопичено в країнах західної Європи та Північної Америки. На сучасному етапі великого значення набула концепція сталого розвитку. В рекреаційно-туристичному контексті ця концепція передбачає організацію і розвиток рекреаційної діяльності, яка забезпечує задоволення інтересів рекреантів та не зумовлює деградацію навколишнього природного середовища. Напрямок розвитку рекреаційної галузі визначається також регіональною політикою. При цьому враховується природний потенціал та економічна специфіка регіону. Досвід західних країн свідчить, що сталий туризм і рекреація при збалансованому розвитку має великий потенціал для поєднання з іншими галузями: сільським, лісовим господарством та збереженням ресурсів довкілля [8, с. 6].

Екологічна політика європейських країн здійснюється в напрямі підтримки екологічно зорієнтованої рекреації в природних лісах. При цьому туризм, який базується на принципах сталості, розглядається як потенційна можливість збереження і розвитку територій, що не знаходяться під охороною міжнародного та державного законодавства [12]. Така стратегія базується на системі моніторингу лісових територій, стимулюванні процесів впровадження сертифікації лісових ресурсів, використанні інструментів для підвищення економічної ефективності рекреаційно-туристичної сфери, раціональному співвідношенні у структурі галузей регіональної економіки, максимальному залученні місцевого населення тощо [12].

Для покращання охорони біорізноманіття і природи лісів у країнах Західної та Центральної Європи використовують фіскальні та фінансові інструменти (платежі, податки і субсидії). Зокрема, встановлюються платежі за право полювання, за спортивне рибальство, за вхід на територію природних парків, штрафи за порушення природоохоронного законодавства тощо [12]. Платежі і податки безпосередньо збільшують затрати ресурсокористувачів і створюють стимули для обмеження використання ресурсів. В свою чергу, субсидії розширюють споживання сприятливих для навколишнього середовища продуктів і послуг. Еколого-економічною політикою окремих країн для регулювання рекреаційного природокористування передбачено застосування компенсаційних виплат. Так, в Нідерландах приватним лісовласникам, що надають свої ліси для рекреації, виплачуються державні компенсації [12].

Досвід західних країн щодо здійснення екологічної політики в напрямі стимулювання розвитку гірських регіонів доцільно впроваджувати в Україні. В 1999 році природоохоронною організацією Всесвітній Фонд Природи WWF була започаткована Ініціатива Карпатського Екорегіону, за співпрацею більш ніж п'ятидесяти організацій, що передбачає пропаганду сталого розвитку Карпат та збереження біорізноманіття регіону [4]. В результаті розроблено проекти щодо розвитку екологобезпечних напрямів економічної діяльності в поєднанні зі збереженням культурної та природної спадщини гірських місцевостей.

Провадження еколого-економічної політики в Сполучених Штатах Америки здійснюється в напрямках розвитку загального рекреаційного природокористування та інфраструктури. В країні забезпечується право безоплатного загального рекреаційного природокористування. Плата за рекреаційні послуги встановлюється лише у випадках високої вартості їх забезпечення. Плата може встановлюватись при обмеженні для певної соціальної групи права участі в рекреаційній діяльності, формуванні рекреаційних послуг виключно для дорослого населення, використанні нерезидентами місцевих рекреаційних ресурсів, експлуатації рекреаційних об'єктів з комерційною метою. Видатки на фінансування рекреаційної сфери з місцевого та державного бюджетів здійснюються за рахунок загальних податкових надходжень, спеціальних податків, платежів користувачів рекреаційних послуг, цільові грантів, інструментів лізингу та концесії, пожертвувань та подарунків. Федеральні та місцеві уряди країни за співпрацею з іншими спеціалізованими організаціями розробляють програми розвитку рекреаційних об'єктів і парків. У компетенцію муніципальних урядів входить забезпечення фінансування впровадження таких проектів та здійснення необхідних робіт щодо функціонування рекреаційних парків. Фінансування робіт з обслуговування рекреаційних об'єктів проводиться за рахунок бюджетних видатків, спеціальних податків, платежів за рекреаційні послуги. Кошти для розвитку рекреаційної сфери накопичуються за рахунок випуску облігацій, урядових грантів, встановлення спеціальних ставок до податків та добровільних пожертвувань. Спеціальні податки на власність формують ще одне джерело надходження коштів для фінансування соціальної рекреації. Спеціальні податки запроваджуються муніципальними урядами окремих штатів при здійсненні високоефективних проектів з модернізації та покращання облаштування рекреаційних об'єктів. Такі податки справляються з суб'єктів, що беруть участь у реалізації проектів. Спеціальні платежі встановлюються

на продаж певних видів продукції: тютюнових виробів, алкогольних напоїв тощо. Місцеві уряди мають право здійснювати випуск облігацій для покриття витрат на формування та реконструкцію парків та рекреаційних споруд. Такі інструменти впроваджуються при реалізації великомасштабних проектів. При провадженні федеральної екологічної політики застосовуються інструменти стимулювання охорони і збереження цінних природних рекреаційних ресурсів. Зокрема, залучаються державні гранти. Поширеною є практика використання коштів державних грантів, для викупу приватних земель та облаштування їх для громадського відпочинку. Для залучення приватних земель у рекреаційне природокористування застосовуються інструменти фіскальної політики. За передачу в подарунок земель з цінними рекреаційними ресурсами їх власникам надаються податкові пільги. Пожертвування і подарунки фізичних осіб та організації на збереження пам'яток історії та культури залучаються місцевими органами влади для розвитку рекреаційної бази регіону. Така форма акумулювання капіталу дозволяє створювати цікаві, а часом і унікальні колекції та стимулює розвиток рекреації та туризму.

В Канаді пріоритетні напрями розвитку рекреаційної галузі визначаються з врахуванням даних соціологічних досліджень, що проводяться з метою виявлення уподобань різного контингенту рекреантів [12].

Аналіз практики екологічної політики зарубіжних країн в галузі стимулювання використання природних рекреаційних ресурсів вказує, що вона базується на традиціях природокористування з пріоритетним забезпеченням соціальної рекреації і туризму. Результати використання інструментів екополітики зарубіжних країн варто враховувати при вдосконаленні національної системи економічних інструментів регулювання і охорони природних рекреаційних ресурсів.

ВИСНОВКИ

Отже, наукові дослідження, що пов'язані з природними рекреаційними ресурсами, головним чином стосуються екологічних проблем. Дуже мало наукових робіт, в яких розкриваються економічні, екологічні, соціальні та духовні аспекти екологічної політики щодо відтворення, охорони і використання природних рекреаційних ресурсів. Майже не дослідженими залишаються питання відтворення і використання природних рекреаційних ресурсів з врахуванням об'єктивної необхідності подолання глобальних екологічних загроз. Серед економічних перешкод сталого розвитку рекреаційного природокористування в Україні визначено: скорочення обсягів бюджетного фінансу-

вання забезпечення використання, охорони і відтворення природних ресурсів на які поширюється право загального рекреаційного користування; недостатність інвестицій в рекреаційну галузь; відсутність системи обліку природних рекреаційних ресурсів; неприбутковість робіт щодо відтворення природного рекреаційного потенціалу.

Література:

1. Веклич О. О. Формування економічного механізму сталого розвитку України // Вісник НАН України. — 2000. — № 2. — С. 3—11.

2. Вестер Р., Гольт С. Стан розвитку Карпат. Звіт по темі: Ініціативи Карпатського Екорегіону / Головне управління економіки Львівської облдержадміністрації. — Л., 2001. — 66 с.

3. Врублевська О. В. Конспект лекцій з економіки природокористування. — Л.: УкрДЛТУ, 2003. — 211 с.

4. Долішній М.І., Гринів Л. Соціоекологічна функція регіональної економіки // Вісник НАН України. — 2000. — № 3. — С. 25—35.

5. Євдокименко В.К. Регіональна політика розвитку туризму: методологія, формування, механізм реалізації. — Чернівці: Прут, 1996. — 228 с.

6. Загвойська Л.Д., Маселко Т.Є., Якуба М.М. Економічний аналіз інвестиційних проектів: Навч. посіб. — Л.: Афіша, 2006. — 317 с.

7. Збагерська Н.В. Удосконалення методичних і методологічних основ економічної оцінки природних ресурсів: Автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.08.01, 08.08.03 / Укр. Держав. ун-т водного господарства та природокористування. — Рівне, 2003. — 20 с.

8. Коваль Я.В., Антоненко І.Я. Економічна (грошова) оцінка природних ресурсів лісового фонду України: теорія, методологія, методика. — К.: РВПС України НАН України, 2004. — 163 с.

9. Кравців В.С., Стадницький Ю.І. Гірська політика: міжнародні акти і світовий досвід / НАН України, Ін-т регіональних досліджень. — Львів, 2005. — 50 с.

10. Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери / В.С. Кравців, Л.С. Гринів, М.В. Копач, С.П. Кузик / За ред. М.І. Долішнього. — Л.: ІРД НАН України, 1999. — 78 с.

11. Шмагіна В.В. Механізм мобілізації природного ресурсного потенціалу розвитку рекреації та туризму на прикладі Українського Причорномор'я: Автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.08.01 / НАН України, Ін-т проблем ринку та економіко-екологічних досліджень. — Одеса, 2001. — 21 с.

12. Pearce, D.W. Economic Values and the Natural World. Cambridge: The Massachusetts Institute of Technology Press, (1993).

Стаття надійшла до редакції 12.05.2009 р.